

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 47, Haziran/June 2022, 128-149

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/70251>

ISSN 2791-6812

Hz. Peygamber'in Şahsında İnsanlığa Yöneltilen Oku Emrinin Tahlili

An Analysis of the Order 'Read' Given to Humanity Through the Prophet

Yazar Bilgisi Author Information

Fatih ÇELİKEL

Dr., Şehit Mehmet Şenol Çiftçi İmam Hatip Ortaokulu, Hatay, Türkiye
Dr., Martyr Mehmet Şenol Çiftçi Religious Vocational Middle School, Hatay, Türkiye
fatihce81@hotmail.com , www.orcid.org/0000-0002-5301-3046

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1091341
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
22 Mart/March 2022	3 Haziran/June 2022

Öz

Cenâb-ı Hak, insanoğluna verdiği değeri, ona verdiği zengin maddi manevî donanımla, diğer unsurları onun yararlanabileceği kıvamda yaratmakla ve pek tabii ki onu mükerrem bir muhatap konumuna yükseltmekle göstermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın böylesine değer verdiği ve kendisine muhatap kıldığı insanoğluna son ve ezelf mesajı olan Kur'ân-ı Kerim'de yöneltmiş olduğu ilk hitabı "oku" emridir ki çalışmamızın konusunu bu emrin muhtevası teşkil etmektedir.

Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın sadece bir şahısla, tikel bir olaya dair cüz'i bir mükâlemesi olmayıp, Âlemlerin Rabbi ünvanıyla bütün bir insanlığa zaman ve mekân üstü bir hitabıdır. Cenâb-ı Hak söz konusu hitabının ilk emrinde insandan okumasını talep etmiş ve bu okuma fiilini, yaratan Rabbin adıyla yapmasını istemiştir. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında insanlığa yöneltmiş olduğu ilk emrinin hemen ardından insanın alaktan yaratılışına dikkat çekilmesi son derece anlamlıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her ne sebeple olursa olsun, bu ayet sonrasında okuma-yazma teşebbüsünde bulunmamış oluşuna ilaveten, oku emrinin ardından insanın alaktan yaratılışı gibi kevnî bir ayetin öne çıkarılışı buradaki hitabın daha başka anlamları olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte özellikle de kevnî ayetleri incelemeye, onlar üzerinde tefekkür etmeye davet eden pek çok ayetin Kur'ân'daki yeri ve Kur'ân'ın söz konusu kevnî ayetler üzerinden insanı ulaştırmak istediği yüksek gayeler düşünüldüğünde, oku emrinin birden fazla boyutunun olabileceği düşünülebilir olmaktadır.

Ayrıca konunun bütüncül bir yaklaşımla ele alınması açısından Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yüklenen görevler ve ona yönelik emirlerin incelenmesi, söz konusu ilk emrin muhtevasının tespitinde önemli rol oynayacaktır. Zira Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yüklenen ve Kur'ân'da ona biçilen misyonun içeriğinde, başka vazifelerle birlikte insanlara Cenâb-ı Hakk'ın ayetlerini okumak gibi üzerinde durulması gereken önemli bir sorumluluk da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen bu ayetleri okuma görevi - veya Hz. Peygamberi (s.a.v.) tarif sadedinde anlaşılacak olursa, niteliği -, sadece ayetlerin lafızlarını zikretmekten ibaret kuru bir nakilcilik olmamalıdır. Konuyla ilgili olarak buradaki ayetlerden maksadın neler olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ayetleri ne şekilde okumuş olduğu, bu okuma faaliyetinin muhtevası ve mahiyeti incelenmeyi gerektiren bir başka konu olarak önümüzde durmaktadır.

Öte yandan bilgi edinme yollarının tarihte hiç olmadığı kadar genişlediği ve kolaylaştığı günümüz dünyasının modern insanı, pek çok konuda dilediği malumata ulaşabilmekte ancak edindiği bilgi yığını marifete dönüştürme yollarını bilemediği için zihnini kuşatan bunca malumat, kendisi için birer yük olmaktan öteye geçememektedir. Kur'ân-ı Kerim'in evrenselliği açısından bu emrin, genelde yaşanan çağa, özelde günümüz dünyasının her bir insanına yönelik bir dersi, bir mesajı bulunmalıdır. Zikredilen bütün bu hususları bir arada düşündüğümüzde, yaratan Rabbin adıyla, yani Allah'ın adıyla okuma emrinin, yukarıda belirlenen genel hatlar, çizilen sınırlar çerçevesinde ve tabii ki klasik ve çağdaş tefsirlerin konuyla ilgili yorumları eşliğinde incelenmesi yararlı olacaktır. Zira böylesi bir inceleme, bu emirden hangi anlamların murat edilmiş olabileceğinin ortaya konulması, insanın yaratıcısını tanıması ve O'nun muradına yönelik bir hayat sürmesi noktasından hayati öneme sahiptir. Bu çalışmada yaratan Rabbin adıyla oku emrinin muhtevası birbirini tamamlayıcı iki metot üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birincisi, müfessirlerin konuyla ilgili yorumlarını karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemek şeklindedir ki bu mukayese metoduna, ikincisi ise incelenen yorumları, bağlam ve konuyla ilgili olabilecek farklı ayetler üzerinden analiz etmek biçimindedir ki, bu da

tahlil metoduna dayanmaktadır. Bu metotlar üzerinden yapılan incelemeler neticesinde, oku emrinin ilk akla gelen anlamların ötesinde geniş bir muhtevaya sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla oku emrine, bu emrin muhtevasını sadece kavî kitapların kıraati ile sınırlandırmadan, başta Kur'ân ve istifade edilebilecek diğer kavî kitaplar olmak üzere, Cenâb-ı Hakk'ın kevnî kitabı olan evrenin de tüm ayetleriyle bu hitabın içerisinde yer aldığını kabul eden bir anlayışla muhatap olmanın daha isabetli olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Oku Emri, İnsanlık, Hz. Muhammed

Abstract

Allah Almighty has manifested the value He placed on human beings by giving them abundant worldly and spiritual endowments, by creating other elements in a way that they can benefit from, and without doubt, by elevating them to the position of an honourable addressee. The order "read" (in Arabic iqra') is the first address of the Qur'ân, which is the last and eternal message to human beings, whom Allah Almighty greatly values and addresses, and the present study focuses on the nature of this order.

The Qur'ân is not a partial conversation between Almighty Allah and just one person about a particular event; it is an address given to all humanity beyond time and space, under the title of the Lord of the Universe. As His first decree in this address, Allah Almighty ordered human beings to read and to perform this act of reading in the name of the Lord, who created them. It is utterly meaningful that the Holy Qur'ân drew attention to human's being created out of a clot, along with the first order given to humanity through the Holy Prophet. In addition to the fact that the Prophet did not attempt to learn literacy after the revelation of this verse for whatever reason, the emphasis placed on a verse about creation highlighting the creation from a clot, immediately after the order to read, suggests that this address may have other meanings. However, given that there are quite a few Quranic verses that invite humans to examine the verses about creation and to contemplate on them, besides the lofty goals that the Qur'ân wants to convey through such verses, it is possible to claim that the order "read" may have more than one aspect.

Furthermore, in terms of addressing the issue from a holistic perspective, analysing the duties assigned to the Prophet and the orders given to him could play a key role in appreciating the content of the first order mentioned above. This is because among the missions assigned to the Prophet in the Qur'ân is also an important responsibility that needs to be emphasized: reciting the verses of Allah Almighty for people. The act of reciting these verses mentioned in the Qur'ân, or its nature if the task is understood as the description of the Prophet, should not be mere recitation which involves only pronouncing the words of the verses. Among other related issues that need further examination are the purpose of the verses in question, how the Prophet recited them, along with the content and nature of this act of reciting.

On the other hand, the modern humans can reach the information they want on a variety of issues in today's world, in which the ways of gaining access to knowledge have expanded and become easier than ever before in history. However, as they do not know how to turn such large amounts of knowledge into accomplishments, all this information deluging their minds can hardly go beyond being a burden for themselves. Given the universality of the Qur'ân, this order must offer a lesson and a message for the current age in general, and for every individual in today's world in particular. Globally considered, it would be useful to examine the order "to read in the name of the Lord, who creates everything; that is, in the name of Allah," within

the framework provided above, and of course, in line with the interpretations of classical and contemporary commentaries on the issue. This is because such a study is of vital importance in terms of introducing what meanings may have been intended by this order, humans' getting to know their creator and leading a life according to His will. In this study, the content of the order to read in the name of the Lord, who creates everything, was examined using two complementary methods. The first involves comparison in which commentators' related comments are comparatively examined, and the second involves the analysis of the examined interpretations by considering the context and different verses that may be related to the subject. The analyses carried out using these methods suggested that the order to read has deeper meanings beyond its literal one that first comes to mind. Therefore, it would be appropriate to deal with the order to read through an understanding which accepts that all the verses of the universe, which is the divine book of God Almighty, are included in this address, particularly the Qur'ân and other divine books that can be used, without limiting the content of this order to mere recitation.

Keywords: Tafsîr, The Qur'ân, The Order 'Read', Humanity, Prophet Muhammad

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, evrensel bir hitap olması hasebiyle hidayet mesajı tüm insanlık için geçerlidir. Kur'ân-ı Kerim, insanlığa yönelik bu evrensel hitabını son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla ulaştırmıştır. Hz. Peygamber'e yüklenen misyon gereği onun üstlendiği her bir vazife, başta İslam dini mensupları olmak üzere tüm insanlığı ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Hz. Peygamber, bir hidayet güneşi olan Kur'ân'dan bütün benliğiyle azamî seviyede aldığı ışığı, bir dolunay veya bir ayın misali, kendisine gönül kapılarını açan tüm insanlığa yansıtmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) söz konusu faaliyeti icra ederken, kendi haline terkedilmemiş, sürekli bir gözetim ve denetim eşliğinde kendisine yapması gerekenler öğretilmiş ve yeri geldikçe de hatırlatılmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.), cüz'î anlamda tikel olaylar karşısında alacağı tavırlarla ilgili uyarılardan, küllî anlamda temel vazifelerinin öğretilmesi ve hatırlatılmasına kadar çeşitli şekillerde ilâhî bir eğitime tabi tutulmuştur.¹ "Oku" emri, ona yöneltilen ilk emirdir. Ancak, bu emirde söz konusu okuma faaliyetinin "yaratan Rabbin adıyla" olması istenmektedir. Kur'ân'ın bazı ayetlerinde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir anlamda vazifesi veya misyonu olarak Cenâb-ı Hakk'ın ayetlerini okuduğu anlatılmaktadır.² Ayet lafzı, Kur'ân-ı Kerim'de kavli ve kevnî olmak üzere iki farklı anlamda da kullanılmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) istenilen okuma faaliyetinin bunlardan hangisine yönelik olduğu, aralarında bir öncelik olup olmadığı gibi konuların aydınlatılması, gerek Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gerekse muhatap olduğu tüm insanlıktan tam olarak ne istenildiği konusunu belli oranda netleştirecektir. Bu makalede konuyla ilgili ayetlere dair yorumları, klasik ve çağdaş tefsirler eşliğinde mukayeseli bir şekilde incelemek ve yeri geldikçe değerlendirmelerimizi katmak suretiyle, söz konusu okuma faaliyetinin nesnesiyle ilgili zikrettiğimiz hususları netleştirmeye çalışacağız.

¹ bk. et-Tevbe 9/103; Abese 1-10; el-Mâide 5/67.

² el-Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164.

1. Peygamber Nebi ve Resul Kavramları

Eski Türkçede karşılığı yalvaç olan ve erken dönemlerde Türkçeye geçip yerleşmiş olan Peygamber lafzı, Türkçeye Farsçadan geçen “haber taşıyan” anlamında bir kelimedir.³ Bu lafız Arapçada Allah'tan haber getiren anlamına gelen Nebi ve Resul lafızlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁴ Cürcânî (ö. 816/1413) nebi kavramını, “Allah'ın melek aracılığıyla veya kalbine ilham etmek suretiyle yahut sâlih rüya yoluyla vahiy gönderdiği kişi” olarak tanımlar ve kendisine Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla kitap gönderildiği için Nebi'den üstün olduğunu belirtir.⁵ Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberler genel olarak gönderildiği toplumun içinden çıkan (seçilen), onlara kitabı ve hikmeti öğreten, insanları Allah'ın çizdiği yol haritasına uygun yaşamaya yönlendiren, bunun neticeleriyle bağlantılı olarak onları uyaran ve müjdeleyen kişiler olarak tarif edilir.⁶

2. Kur'ân'da Hz. Peygamber'in Görevleri ve Nitelikleri

Kur'ân'ı incelediğimizde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verilen görevler arasında yukarıda zikrettiğimiz genel tarifin dışında şu gibi vazifelerin kendilerine yüklendiğini görmekteyiz:

1- Kur'ân'ı açıklamak: Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece aldığı ilâhî bilgiyi aktaran, kuru bir nakilci değil, ilâhî mesajın ayrıca bir açıklayıcısıdır. Ona bu görev bizzat Cenâb-ı Hak tarafından verilmiştir.⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu görevi, kavli ve fiilî olarak icra etmiştir. Bu konuda sıkça verilen bir örneğe göre “İman edip de imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır.” mealindeki ayet,⁸ sahabeye ağır gelir. Zira onlar ayetteki zulmü, günah işlemek suretiyle nefse zulmetmek olarak algılamıştır. Bu durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz ettiklerinde, kendisi bu hususu “bu sizin zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm Lokman'ın (as) oğluna söylediği şirkir” şeklinde cevap vermiş, ayetteki zulmü, şirk olarak beyan etmiştir.⁹

2- Kitabı ve Hikmeti Öğretmek: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlara kitap ve hikmeti öğretmek üzere gönderildiği birden fazla ayette ifade edilmiştir.¹⁰ Hikmet, pek çok müfessirce sünnet olarak tefsir edilmiştir.¹¹ Böyle olunca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân'ı ve onun açıklayıcısı olan sünneti insanlara talim etmesi, bir anlamda Kur'ân'ı açıklama yani

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257.

⁴ Cemâluddîn b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 1/163.

⁵ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1983), 239.

⁶ Âl-i İmrân 3/164; el-Bakara 2/119, 129, 213; el-Cum'a 62/2. Nebi ve Resul Kavramlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdulkadir Karakuş, *İman Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 83-100.

⁷ en-Nahl 16/44; el-Kıyâmet 75/19.

⁸ el-En'âm 6/82.

⁹ Ebu Abdullah Şemsuddîn el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Kütubu'l-Misriyye, 1964), 7/30.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/164; el-Cum'a 62/2.

¹¹ Bunlardan bazıları için bk. Nâsuriddîn Ebu Said Abdullah el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1997), 2/46; Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1998), 1/308; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fî Kitâbi'l-Me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/335; Ebussuûd Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu Akli's-Selîm ile Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 2/108.

tebyin vazifesinin içinde yer almaktadır.¹² Zira Kur'ân'ı öğretmekten kasıt, sadece onun okunuşunu (tilavetini) öğretmek olmadığına göre, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu öğretme faaliyetini icra ederken bir takım açıklamalarda bulunması zorunlu olacaktır. Nitekim öyle de olmuş yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân'ı açıklama genel vazifesi bağlamında insanlara, Kur'ân'ı ve hikmeti (sünneti) öğretmiştir.

2- Öğüt vermek ve hatırlatmak: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verilen görevlerden biri de çeşitli ayetlerde buyrulduğu üzere, insanlara öğüt vermek ve onlara yaratılış gayeleri ve bunlarla ilgili konularda gerekli hatırlatmalarda bulunmaktır.¹³ Örneğin bu öğütlerden olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “Dünyada bir garip veya yolcu gibi ol” buyurarak, dünya ile kuracağımız ilişkinin mahiyetiyle ilgili önemli bir öğütte bulunmuştur.¹⁴

4- Örnek Olmak: Kur'ân'da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) inananlar ve ahireti gözetenler için örnek olduğu vurgulanır.¹⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir görevi de tebliğ ettikleri hususları öncelikle kendisinin yaşamasıdır. Nitekim o da bu şekilde bir hayat sürmüş, aldığı ilâhî mesajı sadece sözlü olarak anlatmak ve açıklamakla kalmamış, hayatın içine taşıyarak adeta onu ete kemiğe bürümüştür. Hz. Aişe'nin (r.anha) Hz. Peygamber (s.a.v.) için kullandığı “Onun ahlakı Kur'ân'dı” sözü bu gerçeğin veciz bir anlatımıdır.¹⁶

Kur'ân'da bunların dışında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarma ve müjdeleme,¹⁷ tebliğ yolundaki engelleri kaldırmaya yönelik olarak Allah yolunda cihad etme gibi görevleri de yer alır.¹⁸ Ancak bütün bu görevlerin, temelde tebliğ ve tebyîn vazifesinin tarz ve metoduyla ilgili olarak, bu iki temel vazife altında mütalaa edilebilecek mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu vazifelerin, insana yaratanını ve ilâhî programdaki yerini öğretmesi açısından, yaratılış gayesiyle doğrudan alakalı olduğunun da altını çizmemiz gerekir.

3. Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Yöneltilen Emirler

Cenâb-ı Hak, müstesna bir misyonu üstlenmek ve yüksek bir gayeyi gerçekleştirmek üzere seçtiği elçisine görevini tebliğ ettikten sonra onu kendi haline terketmemiş, yüklendiği ağır sorumluluğu layıkıyla yerine getirebilmesi adına Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yirmi üç senelik inzâl süreci boyunca çeşitli uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) emir kipiyle yapılan hitapların çoğu bu çerçevede nâzil olmuştur.

¹² Tebyîn vazifesi bizzat Kur'ân tarafından Hz. Peygamber'e (sav) açıkça tevdi edilmiştir. bk. en-Nahl 16/44.

¹³ ez-Zâriyât 51/55; el-Gâşiye 88/21.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), “Rikak”, 3.

¹⁵ el-Ahzâb 33/21.

¹⁶ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), “Müsâfirîn”, 139.

¹⁷ el-En'âm 6/51; Yûnus 10/2.

¹⁸ en-Nisâ 4/84.

Kur'ân-ı Kerim'i bu bağlamda incelediğimizde Hz. Peygamber'e yönelik olarak kimisi öğüt, kimisi vücûbiyet ifade eden sabret, uyar, affet, istişare et, müjdele, tevekkül et, namaz kıl gibi çeşitli şekillerde hitap edildiğini görmekteyiz.¹⁹

Ancak bütün bunların ötesinde kendisine ilk olarak oku emri yöneltilmiştir ki bu,²⁰ sadece yirmi üç yıllık peygamberlik dönemi gibi sınırlı bir zaman diliminin değil, temelde kâinatın yaratılış gayesini ve yaratılışın başlangıcından kıyamete kadarki geniş süreci doğrudan ilgilendiren ve etkileyen bir emirdir. Dolayısıyla bu emir ile tam olarak nelerin kastedildiğinin tespit edilmesi hayati öneme sahip bir konu olarak önümüzde durmaktadır ki aşağıdaki başlıkta bu konuyu olabildiğince aydınlatmaya çalışacağız.

4. Oku Emrinin Klasik ve Çağdaş Tefsirlerdeki Yorumları ve Tahlili

Bu başlık altında oku emri ile ilgili çeşitli tefsirlerdeki yorumları incelemeye ve tahlil etmeye çalışacağız, ancak indiği ortamı daha iyi anlamak adına öncelikle bu emre konu olan ayetin nüzûlü hakkındaki rivayeti paylaşmak istiyoruz. Pek çok tefsirde yer alan meşhur rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisini tefekküre vermek üzere çıkmış olduğu Hira'da yalnızken Cebrail (a.s.) gelir ve kendisine “oku” diye seslenir. Hz. Peygamber (s.a.v.), “ben okuma bilmem” diye cevap verir, Cebrail (a.s.) hitabını yineler, Hz. Peygamber (s.a.v.) de aynı cevabı tekrarlar, bu kez Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e Alak suresinin ilk beş ayetini vahyeder. Hz. Peygamber (s.a.v.) eve döndüğünde eşi Hz. Hatice'ye (r.anha) yaşadıklarını anlatır. Eşi kendisini teselli edici sözler söyledikten sonra Varaka b. Nevfel'e götürür. Yaşananları dinleyen Varaka b. Nevfel, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen varlığın vahiy meleği Cebrail (a.s.) olduğunu bildirir ve kendisinin beklenen son peygamber olduğunu müjdeler.²¹

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nâzil olan ilk emir ve hitabı oku emridir. Ancak Cenâb-ı Hak, bu lafzın devamında gelen *بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ* “yaratan Rabbinin adıyla” ifadesiyle, bu emrin nasıl olacağını beyan etmiştir. Zira bu ifadeyle Hz. Peygamber'e okuma faaliyetini Rabbinin adıyla yapması veya okuma faaliyetine Allah'ın adıyla başlaması istenmiştir. Fakat “yaratan Rabbinin adıyla oku” şeklinde tercüme edilen ilk ayetin içerdiği anlamları sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek ve buradan hareketle oku emrinin nesnesi, keyfiyeti gibi konuları aydınlatmak için sırasıyla şu soruları cevaplandırmamız gerektiğini düşünüyoruz:

1- Oku emrinin nesnesi nedir?

2- “Rabbinin adıyla okuma”nın mahiyeti ve bu bağlamda “yaratan rab” sıfatının okumakla ilişkisi nedir?

4.1. Oku Emrinin Nesnesi Nedir?

Klasik dönem müfessirleri *أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ* - “Rabbinin adıyla oku” emrini filolojik tahlile tabi tutar ve genel olarak bu emrin Kur'ân-ı Kerim'in kıraatine yönelik olduğu, dolayısıyla

¹⁹ Bunlar için sırasıyla bk. el-Ahkâf 46/35; Meryem 19/39; Âli İmrân 3/159; el-Bakara 2/155; en-Neml 27/79; el-Kevser 108/2.

²⁰ Ebu'l-Leys İbrahim es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/597.

²¹ Bunlardan bazıları için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000), 24:520; Ebu'l-Fidâ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1998) 8/421; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/597.

bu emrin konusunun Kur'ân olduğu yorumunda buluşurlar.²² Bu ifadede yer alan ب edatını (harf-i cer) cümleye katacağı anlam açısından inceleyen bazı müfessirler, bu edatın hal kabul edilmesi halinde ifadenin, “Rabbinin adını zikrederek okumaya başla” anlamına, عَلَى manasında kullanıldığının kabulü halinde, “Rabbinin adı üzere oku” manasına, yardım isteme edatı olarak kullanıldığının kabulü halinde “Rabbinin adından yardım isteyerek oku” anlamına geldiğini söylerler. Ayrıca اسْمِ رَبِّكَ ifadesinden Kur'ân'ın kastedildiğini, ب edatının ise zâid olduğunu, dolayısıyla bu tabirin “Kur'ân oku” anlamına geldiğini ifade edenler de olmuştur.²³

Çağdaş müfessirler de buradaki emrin Kur'ân tilavetine yönelik olduğu şeklindeki genel kabule katılır. Örneğin Reşid Rıza'ya (ö. 1865-1935) göre bu emirle aslında şu söylenilmektedir: “Ey Nebi, sana indirileni, Allah'ın adıyla insanlara duyur ve bu mesajın senden değil Allah'tan geldiğini vurgula, Allah'ın maksadını onlara ilet”.²⁴

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1878-1942), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıraatinin, Allah katından bir lütuf olarak yazıya ihtiyaç duymayan bir okuma şekli olduğunu, bu emrin okuma, okutma ve yazdırma fiillerini de içeren bir hitap olduğunu söyler. Bu hususu bir mucize olarak niteleyen Yazır'a göre, bu emirle kendisinde pratikte okuma kudreti bulunmayan bir Peygambere okunacak bir kitap verilmiş, kendisine yazmadan ve yazı üzerinden okumadan, okuyacak, okutacak ve yazdıracak bir okuma kudreti ihsan edilmiştir.²⁵

Vehbe ez-Zuhaylî bu ifadeyi sonrasındaki yaratan sıfatıyla ilişkilendirerek şöyle açıklar: Rabbinin adıyla oku, daha önce okuma bilmiyor olsan da yaratan Rabbinin iradesi kudreti ve inayetiyle artık okuyabilirsin, zira her şeyi yaratan, sende okuma kabiliyeti yaratmaya da kâdirdir.²⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, bu emirde okuma-yazma ve ilim tahsil etmeye teşvik olduğunu hatırlatmakla birlikte, oku emrinin nesnesinin Kur'ân olduğunu söyler.²⁷

Diyanet İşleri Başkanlığınca basılan Kur'ân Yolu tefsirinde bu emrin daha geniş bir perspektiften yorumlandığını görmekteyiz. Buna göre ayette, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) emredilen okuma emrinin konusunun belirlenmeyişi özel tercihe matuftur. Bununla, Hz. Peygamber'den başta kendisine indirilen kavli ayetler ve kozmik evrendeki âyetler (kevnî ayetler) olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapılarak bilgi edinilecek, ders ve ibret alınacak, iyi ve faydalı sonuçlar üretilebilecek her şeyi tanıması, bütün bunların hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir. Şüphesiz yaratanı tanımak, dinin de ilmin de

²² Ebu Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2005), 10:575; Ebu Abdullah Muhammed Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1999), 32/215; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/119; Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 10/506; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 3/662; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1993), 5/570-571.

²³ Kurtubî bu görüşü bir gruba nispet ederek aktarır. el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/120.

²⁴ Muhammed Abduh - Reşid b. Ali Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990) 1/37.

²⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 8/5949. Benzer yorumlarda bulunan diğer çağdaş müfessirler için bk. Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâruş-Şurûk, ts.) 6/3938; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984), 30/436.

²⁶ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr* (Şam: Dâru'l-Fikri'l-Muâsira, 1997), 30/316.

²⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts), 3/554.

temel gayesidir. Dolayısıyla “Yaratan rabbinin adıyla oku” emriyle Hz. Peygamber’den bu ve benzeri faaliyetlere O’nun adıyla başlanması istenmiş, bu faaliyetlerin Allah için ve Allah adına icra edilmesi emredilmiştir.²⁸

4.2. “Rabbinin Adıyla Okuma”nın Mahiyeti ve “Yaratan Rab” ile İlişkisi

Tefsirlerde genel olarak okuma emri Kur’ân okumaya yönelik bir hitap olarak açıklandığı için, Allah’ın adıyla okuma faaliyeti de bu çerçevede, “Kur’ân okumaya başlamadan önce O’nun adının anılması” şeklinde icmâlen izah edilmiştir. “Yaratan Rab” sıfatı ise genellikle sonraki ayette zikredilen insanın yaratılışı ile birlikte beyan edilmiştir. Buna göre “yaratan” lafzına mef’ulun takdir edilmeyişi, Allah’ın her şeyi yarattığını ifade etmeye matuftur. İnsanın alaktan yaratılışı ise Cenâb-ı Hak’ın nezdinde insanın sahip olduğu değere, ayrıca alaktan yaratılan insanın muhteşem kabiliyetlerle donatılarak mükerrerem kılınına bir işarettir.²⁹

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ - “Rabbinin adıyla oku.” ifadesini farklı ihtimalleri değerlendirmek suretiyle analitik bir bakış açısıyla beyan ettiği için onun tefsirini ayrıca aktarmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Râzî, bu ifadenin “Rabbinin adını an (zikret)” anlamına gelebileceği yorumunu zayıf bir görüş olarak değerlendirir. Zira ona göre bunun kabulü halinde bu emre karşılık Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “ben okuma bilmem” şeklindeki cevabı arasında bir uyumsuzluk oluşacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu emre karşılık “ben okuma bilmem” şeklinde cevap vermesi, “ben Rabbimin adını zikretmem veya zikredemem” anlamına geleceği için, bu husus, en önemli meşguliyetlerinden biri Allah’ı zikretmek olan Hz. Peygamber’e yakışmayan bir cevap olacaktır. Bu ifadenin ikinci ihtimal olarak “Rabbinin adıyla oku.” anlamına gelmesi durumunu inceleyen Râzî, bunun “Kur’ân’ı Rabbinin adıyla oku” anlamına geleceğini belirterek yukarıda paylaştığımız lugavî izahları aktarır. Onun farklı olarak aktardığı kritik bir tespiti vardır ki buna göre “Rabbinin adıyla oku” ifadesi, “Rabbin için oku” demektir.³⁰ Râzî bu noktada أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ ifadesinde zâtî isim olması sebebiyle daha üstün olmasına rağmen Allah ismi yerine, fiili bir isim olan Rab isminin tercihindeki hikmeti ise şöyle açıklar: Cenâb-ı Hak böyle buyurmakla ibadeti emretmiştir. Kulluğu gerektiren şey ise fiilî sıfatlardır. Dolayısıyla bu noktada, "Rab" ismi, itaate teşvik konusunda daha etkili olur. Ayrıca Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, Hz. Peygamber’e (s.a.v.); “Ben senin Rabbimim, sen bir alaka halindeydin, terbiyemle beni tanıyan, birleyen, harikulade bir mahlûk haline geldin, bütün bunlardan sonra seni terk eder miyim” şeklinde hitap etmektedir.³¹

Râzî, رَبِّكَ - Rabbin ifadesinin ardından gelen الَّذِي خَلَقَ - “yaratan” sıfatıyla nitelenmesinin hikmetini ise zikrettiği takdîrî sorular üzerinden açıklar. Ona göre kulun zihnine gelen “senin benim Rabbim olduğunun delili nedir” şeklindeki soru, bu ifadeyle cevaplanmış olur. Râzî, خَلَقَ - “yarattı” fiiline bir mef’ul zikredilmemesini de الَّذِي خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ - “her şeyi yaratan” şeklinde takdîrî bir mef’ul ile tefsir eder. Mef’ulun takdir edilmemesi durumunda ise ayetin, “O, yaratma fiilinin, sadece kendisinden sudûr ettiği

²⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 5/651-652.

²⁹ el-Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 10:575-576; el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 5/325; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/119; Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr fi’t-Tefsîr*, 10/506-508; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 3/662; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 5/570-571.

³⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 32/215.

³¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 32/216.

dolayısıyla da, O'ndan başka herhangi bir yaratıcının olmadığı bir zattır" anlamına geldiğini belirtir. Râzî ikinci ayette insanın yaratılışının ayrıca zikredilmesini ise genel yorumlara uygun şekilde, insanın eşref-i mahlûkat oluşunu vurgulama ve insanın yaratılışını yüceltme gayesi üzerinden açıklar.

Râzî, ulemânın bu ayetle Cenâb-ı Hak'tan başka bir yaratıcı olmadığına istidlâlde bulunduğunu belirterek bu istidlâli şöyle açıklar: Çünkü Cenâb-ı Hak, "yaratma" vasfını, kendi zâtını diğerlerinden ayırt edici mümeyyiz bir sıfat kılmıştır. Dolayısıyla bu, kendisinin yaratma konusunda tek olduğunu gösterir. Böylece ulûhiyete mahsus olan sıfatın, "yoktan var edecek şekilde yaratabilecek bir güç" olduğu anlaşılmış olur. Nitekim Firavun, yaratıcının hakikatini öğrenmek istediğinde, "Âlemlerin Rabbi nedir?"³² diye sormuştur. Bu durumda rubûbiyet, zikredilen yaratma sıfatına yani hâlikiyete bir işarettir. Cenâb-ı Hak'ın buradaki hitabını Ebu Hanife'nin talebesi Züfer'e vermiş olduğu nasihat üzerinden beyan eden Râzî'ye göre Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e aslında şöyle bir ders vermektedir: "Bunlar putlara tapmaktadırlar, bu yüzden sen bana övgüde bulunur da putlarından yüz çevirirsen, onlar bunu reddederler. Onlara, kendilerinin alaktan yaratılmaları gibi inkârı mümkün olmayan bir şey söyle ve ardından, "kesinlikle, her bir fiilin bir faili vardır" de. Bu durumda onlar, bu fiili, o putlarına nisbet edemeyecekleri, putlarından böylesi bir fiilin sâdır olamayacağını bilecekleri için, tedrici olarak benim sena ve hamde layık olduğumu idrak edeceklerdir."

Râzî bu ayetin ayrıca yaratıcı tabiat görüşünün geçersizliğine delâlet ettiğini öne sürer. Zira ona göre, bunun müessiri şayet, hâdis ise bu da bir başka müessire muhtaç olacaktır. Yok şayet, kadîm ise bu müessir ya mûcib olur, veya kâdir olur. Eğer mûcib ise eserin onunla birlikte olması gerekir. Dolayısıyla geriye, bu vâcib varlığın, ilim ve irade sahibi, özgür bir zât olması seçeneği kalmaktadır. Çünkü, evrende gözlemlenen değişiklikler, canlıların menfaatına uygun bir biçimde gerçekleşmektedir.³³

Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Hamdi Yazır, henüz bir kitap verilmemişken oku denilmekle, kitap tamamlandıktan sonra verilen oku emrinin anlam açısından bir olmayacağını söyler. Ona göre bu sebeptendir ki Alak suresi Kur'ân'ın sonuna doğru konulmuş, böylece âhiri evvele ircâ, yani başlangıç ile bitişi birleştirme amacı güdülmüştür. Ayrıca bu emirle ilk vazifenin yaratan, terbiye eden Allah'ı tanıtmak ve O'nun ismiyle okumaya başlamak gibi birbirleriyle bağlantılı sorumlulukları içerdiği Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildirilmiştir.³⁴

Seyyid Kutub (ö.1386/1966) ise ilk beş ayetin, ilmi ve yaratmayı Allah'a hasretmekle, her bir işin, her bir hareketin, her bir adımın ancak O'nun adıyla, O'nun adı üzere, O'nun için olması gerektiğini anlatmaktadır. Ona göre bütün bunlar Kur'ânî hakikatlerin ilkidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu hakikate mutabık olarak her işinde Cenâb-ı Hak'ı zikretmeyi bir alışkanlık haline getirmiştir.³⁵

Tâhir b. Âşûr (ö. 1393/1973), بِاسْمِ رَبِّكَ - "Rabbinin adıyla" ifadesindeki ب harfi cerrinin musabebe, yani eşlik etmek için kullanılmış olabileceğini, bu durumda ayetin,

³² eş-Şuara 26/26.

³³ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 32/216-217.

³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/5946-5947, 5949.

³⁵ Kutub bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatından bu tür zikirlere misaller verir. Bunlardan birinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her sabah uyandığında, bizi öldürdükten sonra diriltten Allah'a hamdolsun ki dönüş O'nadır diye dua ettiğini aktarır. Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 6/3939.

“kıraatini O'nun adıyla gerçekleştir, O'nun adı kıraatine eşlik etsin” anlamlarına geleceğini, bunun ise vahdâniyeti ispat amacına matuf bir kullanım olduğunu söyler. Zira ona göre bu kullanım, müşriklerin بِاسْمِ اللَّاتِ - “Lât'ın adıyla” gibi şirki ilan anlamına gelecek tüm ifadelerle bir reddiyedir. İbn Âşûr ayrıca buradaki Rab isminin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izafesine dikkat çeker. Ona göre bu izafe, müşriklerin aksine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cenâb-ı Hak'tan başka bir rabbinin olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca bu ayet, bir bütün olarak İslâm dinindeki tevhidin temeli mesabesinde olup, bir tevhid dini olan İslâm'ın kitabının başlangıcını teşkil eden bir makamda vârid olmuştur. Dolayısıyla ayetin makamı, burada vahdâniyeti gösteren en açık nitelendirmelerin zikredilmesini gerektirmektedir.³⁶ Öte yandan bu ayetin ardından gelen ikinci ayette, insanın alaktan yaratılışının zikredilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın insanı okumak ve tefekkür etmek için yarattığına bir işarettir.³⁷

Kur'ân Yolu tefsirinde ise bütün okuma ve inceleme faaliyetlerinin temel gayesinin yaratıcıyı tanımak olduğu hatırlatılarak ayete, “Yaratan rabbinin adına oku” şeklinde de mana verilebileceği söylenmiştir. İlgili tefsire göre, burada okuma ve benzeri faaliyetlerin Allah'ın adıyla, Allah için ve Allah adına yapılması emredilmiştir. Ayrıca “Yaratan rabbinin adıyla oku” ifadesinde özellikle yaratma sıfatına özel bir vurgu yer almaktadır. Zira hem insandaki okuma kabiliyeti ve imkânını hem de bu kabiliyetin ve imkânın üzerinde çalıştığı sahayı teşkil eden objeleri, nesnelere yaratan Allah'tır. İnsan, bilgi edinme sürecinde Allah'ın verdiği kabiliyetlerle O'nun yarattığı varlıklar üzerinde inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Dolayısıyla bu durumda bir insanın bütün bu lütufları görmezlikten gelerek, Allah'a şükretmemesi, O'nu tanımaması, üstelik bunu bilim adına yaptığını iddia etmesi büyük bir nankörlüktür.³⁸

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi çağdaş müfessirler yorumlarında klasik tefsirlerde yapılan izahlara paralel beyanlarda bulunmuş, oku emrini Kur'ân tilaveti ekseninde, “Yaratan Rabbinin adıyla” kaydını ise söz konusu okuma faaliyetinin başlangıcı için bir şart olarak tefsir etmişlerdir. Klasik dönem müfessirlerinden Râzî, konuyu daha detaylı ve kuşatıcı bir şekilde incelemekle birlikte o da temel tespitlerinde genel kabule paralel bir tavır sergilemiştir. Görebildiğimiz kadarıyla bu konuda en farklı yorum, çağdaş bir tefsir olan Kur'ân Yolu tefsirinde yer almaktadır ki bu noktada söz konusu tespitlerin üzerinde durmak istiyoruz.

Hatırlanacak olursa, ilgili tefsirde oku emrinin konusu sadece Kur'ân tilaveti ile sınırlandırılmamış, bu emrin başta kavli ve kevnî ayetler olmak üzere, bilgi edinilecek, ibret ve ders alınacak tüm öğeleri kuşattığı yorumuna yer verilmiştir. Kanaatimizce bu emri, başta Kur'ân olmak üzere, kavli kitapların okunmasına hasretmeden, yukarıda aktardığımız şekilde kuşatıcı bir bakışla yorumlamak ayetteki emrin mahiyetini çok yönlü kavrama konusunda yararlı olacaktır. Zira bu emir, Cenâb-ı Hakk'ın âlemlerin Rabbi ünvanıyla³⁹ insanlığa zaman ve mekân üstü mahiyete sahip mucizevî hitabı olan Kur'ân'ın ilk emri ve ilk ayetidir. Dolayısıyla bu hitabın çok yönlü bir tefekküre tabi tutulmak suretiyle

³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30/436-437.

³⁷ Şihâbuddîn Mahmud b. el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1994), 15/401.

³⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/651-652.

³⁹ el-Vâkıa 56/80; el-Hâkka 69/43.

anlaşılmaya çalışılması, sadece bir tercih değil bir sorumluluk olarak önümüzde durmaktadır.

Oku emrini bu bağlamda incelediğimizde ilk dikkatimizi çeken husus bu emrin konusunun zikredilmemiş olmasıdır. Müfessirler bunu çoğunlukla “Kur'ân oku” şeklinde takdîrî bir mef'ul ile tefsir etmiş olsalar da buradaki hazf, okunabilecek ve Cenâb-ı Hakk'ın nezdinde değer ifade edebilecek her şeyi kuşatması maksadına yönelik olmalıdır. Zira Cenâb-ı Hak, sadece kelâm sahibi bir Rab değil, ayrıca kudret sahibi bir yaratıcıdır. Onun kelimelerinin gereği olarak kavli ayetlerden müteşekkil bir kitabı olduğu gibi, kudret sıfatından neşet eden evren adını verdiğimiz baştan sona kevnî ayetlerle dolu maddî bir başka kitabı da bulunmaktadır. Bu noktada şu soruyu dillendirmek durumundayız:

Kâinat sadece atomlardan oluşan bir büyük bir cisim midir, yoksa yazarını tanıtan bir kitap mı?

Bu sorunun cevabına geçmeden önce okuma faaliyetinin mahiyeti üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bilinen anlamda okuma faaliyeti, temelde belli bir düzen ve sistem içerisinde bir araya gelen harf adını verdiğimiz farklı görünümlere sahip şekillerin, belli zihinsel işlemler sonrasında delâlet ettiği manaların bilinmesi, anlaşılmasıdır. Yani aslında şu an okunan metin, maddî olarak sadece beyaz bir kâğıt üzerindeki çeşitli şekiller almış siyah mürekkepten başka bir şey değildir. Oysa buradaki harflerin oluşturduğu kelimeler birer manaya delâlet etmekte, bu maddî (somut) harf ve mürekkepler üzerinden, manevî (soyut) anlamlar devşirilmektedir. Bu yüzden kişi kâğıt ve mürekkepten teşekkül eden maddî bir nesneden anlamlar çıkardığı gibi, muhatabının beden dili hatta jest ve mimiklerinden de farklı anlamlar çıkarabilmektedir. Dolayısıyla okuma faaliyetini, yalın haliyle görünenden görünmeyene veya görünen işaret ve işaretçiler üzerinden görünmeyene ulaşma eylemi olarak tarif edebiliriz. Bu tarif, bir şeyin okunması için mutlaka kitap olması gerektiği şeklindeki önermeden yola çıkarak, okuma eyleminin nesnesini sadece kitaplarla sınırlandırmanın doğru olmadığını göstermektedir. Örneğin olaylar, süreçler, kişilerin beden dilleri birer kitap olmadığı halde, bunların her biri kendilerine uygun bir okuma faaliyetinin konusu olabilmektedir ki bu son derece doğaldır.

Bu tespitler sonrasında sorumuza dönecek olursak, kâinatın pekâlâ bir kitap olarak mütalaa edilebileceğini söyleyebiliriz. Zira bizzat Kur'ân'ın kâinata biçtiği misyon, bir kitaba yüklenen misyondan pek de farklı değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir kitap temelde okuyucusunu görünen yönü üzerinden (harfler, kelimeler, cümleler) görünmeyene (anlamlara) ulaştırdığı gibi, kâinat da okuyucusunu sürekli müşahede edilen somut tabii olgular üzerinden, görünmeyen yaratıcıya (Allah'a) ulaştırmaktadır. Burada değişen, sadece anlama delâlet eden öğenin yani işaretlerin mahiyetidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, kavli ayetleri üzerinden bazı anlamlar aktardığı gibi kevnî ayetleri üzerinden de insanoğluna murad ettiği mesajları aktarmaktadır. Evreni baştan sona dolduran tabii olguları gözlemlemeye ve buradan hareketle Cenâb-ı Hakk'ı bilmeye ve tanımaya teşvik eden ayetler, sözünü ettiğimiz gerçeğin ifadesi olarak anlaşılabilir.⁴⁰ Bu noktada Elmalılı Hamdi Yazır'ın konumuza ışık tutacak tespitini aktarmak yararlı olacaktır. Yazır, Kur'ân'ın evreni dikkatlice inceleme ve üzerinde düşünmeye davet ettiği ayetlerden birisinin tefsirinde, kâinatı “gerek cüzleri itibariyle, gerekse bir bütün olarak, sanatkârına delâlet

⁴⁰ Bunlardan bazıları için bk. el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190-191; Yûnus 10/6; er-Ra'd 13/3-4; en-Nahl 16/10-13; el-Gâşiye 88/17-20.

eden ve tevhidi okutan bir kitab-ı celil” olarak tarif eder. Yazır bu tespitin ardından, “böylesi muhteşem bir kitap üzerinde dikkatlice durmak, bunların tevhide nasıl birer ayet olduklarını incelemek insanın görevi değil midir” şeklinde bir soruyla, kâinat kitabı ile insan arasında olması gereken ilişkiye dikkat çeker.⁴¹ Yazır bir başka bölümde akletmeyi, sebep ile netice, eser ile müessir arasındaki bağı kurma faaliyeti olarak, yani hissedilen (somut) bir eserden, hissedilmeyen (soyut) bir müessire ulaşmak olarak tarif eder ve bu bağlamda kavli ve kevnî ayetleri öne çıkarır. Ona göre kavli ve kevnî ayetlerin her ikisi de tevhide delil olduğundan, biri diğerinin tefsiri hükmüne geçer.⁴²

Tam da bu bağlamda konuyla ilgili bir başka ayetin üzerinde durmak istiyoruz. İlgili ayette Cenâb-ı Hak, kendilerine ayetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle mü'minlere lütufta bulunduğu bahseder.⁴³ Ayette Hz. Peygamber'in vasıflarından biri olarak zikredilen “ayetlerini okuyan” nitelemesi mevzunun adeta bam telini oluşturmaktadır. Acaba buradaki ayetler, sadece Kur'ân'da yer alan metluv ayetler midir? Yoksa bu ifadenin şumûlünde kevnî ayetler de yer almakta mıdır?

Mâturîdî (ö. 333/944) bu ifadedeki الآيات - “ayetler” lafzının, “deliller, din veya onları tevhide davet eden şeyler” anlamlarına gelebileceğini söylerken,⁴⁴ Râzî bu lafzın iki manaya hamledilebileceğini söyler. Bunlardan birincisine göre, ayetlerden kasıt Kur'ân'dır. İkincisine göre ise Cenâb-ı Hak'ın varlığına ve sıfatlarına delâlet eden alametler, işaretlerdir. Râzî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buradaki tilavet (okuma) faaliyetini ise “bu ayetleri hatırlatmak ve bunlar üzerinde düşünmelerini sağlayarak onları tevhide davet etmek” şeklinde açıklar.⁴⁵ Beydâvî tefsirinde Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) açıklamasına katılarak, sözü edilen ayetleri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyolunan tevhid ve nübüvvet delilleri olarak beyan eder.⁴⁶

Konuyla ilgili çağdaş müfessirlerin yorumlarını incelediğimizde ise Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) dikkat çekici bir yorumda bulunduğunu görmekteyiz. Ona göre buradaki ayetlerden maksat, Cenâb-ı Hak'ın kudretine hikmetine ve birliğine delâlet eden kevnî ayetlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ayetleri tilavet etmesi ise onları beyan etmek, onlardan ne şekilde ders ve ibret alınabileceğini anlatmak ve gönüllerde onlardan istifade etme isteği uyandırmaktır.⁴⁷ Bu noktada Abduh'un yorumunu destekleyen bir rivayeti aktarmak istiyoruz. Bir gün Hz. Peygamber (sav) sabah namazı sonrasında, gece vakti yağan yağmur hakkında sahabilere “Rabbimiz ne dedi biliyor musunuz” diye sorar. Sahabiler, “Allah ve Resulu daha iyi bilir” şeklinde cevap verince Hz. Peygamber (sav), Allah'ın şöyle dediğini buyurur: “Kullarımdan bazıları mü'min bazıları kâfir olarak

⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/2343-2344.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/566-570. Yazır'ın çağdaşı olan Said Nursî de benzer şekilde *Risâle-i Nur*'un çeşitli yerlerinde evreni, büyük kâinat kitabı, gibi çeşitli nitelendirmelerle tarif eder. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2002), 158, 176, 387, 436, 438, 469, 504.

⁴³ İlk olarak Bakara suresinin 129. ayetinde Hz. İbrahim'in (a.s.) Cenâb-ı Hak'tan bir Peygamber göndermesini istediği duasında geçen *يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ* - “ayetlerini okuyan” ifadesi, aynı anlamı vurgulamak üzere farklı varyantlarda çeşitli ayetlerde dillendirilir. bk. el-Bakara 2/151; Âli İmran 3/164; el-Cum'a 62/2.

⁴⁴ el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/571.

⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/58; Ayrıca bk. Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, 1/627.

⁴⁶ Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987), 1/2-3; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, 1/189.

⁴⁷ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 4/182.

sabahladı. 'Allah'ın lütfu ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı' diyen bana iman etmiş, yıldızları inkâr etmiş olarak sabahladı. 'Şu veya bu yıldız sayesinde yağmur yağdırıldı' diyen ise beni inkâr etmiş, yıldıza inanmış olarak sabahladı."⁴⁸ Örneğin bu hadisi incelediğimizde Hz. Peygamber'in (sav) yağmurun "yağdırıldığını" ifade etmek suretiyle onu Allah'ın rahmetine nispet ettiğini görmekteyiz. O, bu ince uyarısıyla bir yandan yağmurun tesadüfen gerçekleşen bir doğa olayı olduğu düşüncesini reddederken, diğer taraftan O'nun hakiki sahibini hatırlatmak ve buradaki rahmetin bilinçsiz gök cisimlerine isnad edilemeyeceğine işaret etmek suretiyle kevnî ayetleri okumaya dair Kur'ânî bir perspektif sunar. Burada yıldızın bir örnek olduğu, benzeri tüm "yanlış/arızalı" nispetlerin aynı sonucu doğuracağı malumdur.⁴⁹

Bütün bunlar bize Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilmiş ilk hitap ve ilk emrin, Cenâb-ı Hakk'ın kavli ve kevnî olmak üzere her iki kitabına da yönelik olabileceğine dair ciddi gerekçeler sunmaktadır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz üzere "oku" emrine bir mef'ul tayin edilmemesi, bu hitaba Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okumasının uygun düşeceği her şeyi içerisine alacak bir genişlik sağlamaktadır. Ayrıca gerek tahkik edilmiş bir tevhid inancına ulaşmanın, gerekse insanın yaratıcısını tanımalarının yolu, Cenâb-ı Hakk'ın ısrarla altını çizdiği üzere kâinat kitabının üzerinde yapılacak sahih bir tefekkür sürecine bağlıdır.⁵⁰ Bu husus ise Yazır'ın da altını çizdiği bir gerçek olarak, insanın yaratılışı ile doğrudan ilintilidir. Kanaatimizce kâinatı, içerisinde muhteşem sanat eserlerinin olduğu geniş bir sergi, çok anlamlı bir kitap hükmünde yaratan Cenâb-ı Hakk'ın, bu serginin en müstesna misafirine ve bu kitabın mütalaacısı misyonuyla gönderilmiş olan insana ilk emrinde Kur'ân'la birlikte bu mucizevî kitabın okunmasını da içine alacak geniş bir hitapta bulunması son derece makuldür. Ayrıca ayette yapılan "Yaratan Rab" vurgusuna ilaveten bir sonraki ayette insanın alaktan yaratılışı gibi mucizevî bir kevnî ayete dikkat çekilmesi, söz konusu okuma faaliyetinin kavli ve kevnî olmak üzere birden fazla boyutunun olduğuna bir işaret olarak anlaşılabilir. Bu noktada bir sonraki aşamaya geçerek şu soruyu sormak isteriz:

Peki bu okuma faaliyeti nasıl olacaktır?

Bu faaliyet elbette "Yaratan Rabbin adıyla" olacaktır, ancak bu ifadeden murat edilen anlamları açık bir şekilde ortaya koyabilmek için, bu şartın, her iki kitap hakkında nasıl uygulanacağını incelememiz gerekir. Yaratan Rabbin adıyla okuma emri, bir kavli kitap olan Kur'ân söz konusu olduğunda, - müfessirlerin de genel açıklamalarına uygun olarak - Kur'ân okumaya Allah'ın adıyla yani bismelenin zikredilerek başlanması anlamına gelmektedir. Ancak kevnî kitap olan kâinatın "yaratan Rabbin adıyla" okunuşu daha derinlemesine bir tefekküre ve beyana ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada ilk başvuracağımız kaynak, elbette yine Kur'ân olacaktır. Kur'ân-ı Kerim'in kevnî ayetlere yaklaşımını bu bağlamda incelediğimizde, bize kâinat kitabını okumaya dair bir usûl ve bir perspektif sunduğunu görmekteyiz. Zira Kur'ân, öne çıkardığı kevnî ayetlerin bütününde, Said Nursi'nin (ö. 1380/1960) de ifade ettiği üzere bu ayetlerden (kevnî olgular/ayetler) kendisi

⁴⁸ bk. Buhârî, "Ezân", 154; Müslim, "İmân", 32.

⁴⁹ Fatih Çelikel, *İman Esasları Bağlamında Kur'ân'ın Manevî Tefsiri: Risâle-i Nur Örneği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 299.

⁵⁰ Âl-i İmran 3/191; er-Râ'd 13/3; en-Nahl 16/11; er-Rûm 30/21-22.

için değil, yaratıcısına yani sanatkârına olan delâleti ve tanıtıcılığı açısından bahseder.⁵¹ Göklerin ve yerin yaratılışından, düşen yapraklara kadar Kur'ân'ın kâinatın çeşitli unsurlarını ve bu unsurlar üzerinden gerçekleştirilen tabii hâdiseleri insanların dikkatine sunması, temelde ve öncelikle tevhidi ders verme ve Cenâb-ı Hakk'ı sıfatlarıyla tanıtmaya gayesine matuftur.⁵² Bu perspektiften bakıldığında, Kur'ân ne kadar mucîz bir kitapsa ve insana Rabbini ne oranda tanıtıyorsa, benzer şekilde kâinat da o kadar mucizdir ve Rabbini kendi mahiyetine uygun olarak, kendine has dilleriyle tanıtmaktadır. Bunlardan birincisinde bu tanıtımın hammaddesi (ögesi) harfler, diğerinde ise atomlardır. İlkinde harflerden oluşturulmuş olan kelimeler ve cümleler, ikincisinde ise atomlardan oluşmuş sayısız canlı-cansız varlıklar bize i'câzın sembolü olarak sunulmuş ve Rabbimizi her iki kitaptan öğrenmemiz, tanımamız istenmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de inkârcıların bu baştan sona delillerle bezenmiş manîdar kitabı okuyamadıkları, daha doğrusu Allah'ın adıyla okuyamadıkları için eleştirilmesi⁵³ kanaatimizce tam da üzerinde durduğumuz noktaya ışık tutmaktadır.

Bu bağlamda Kur'ân'ın ders verdiği bu okuma usûlü içerisinde bilimsel yöntemin yerine de kısaca değinmek isteriz. Merkezinde gözlemin olduğu bilimsel yöntem, veri toplama, deneyleme ve hipotez kurma gibi aşamaları içerisinde barındıran kurallı bir süreçtir.⁵⁴ Bilimsel yöntemin bu gibi süreçlerin işletilmesi sonucunda bizlere kevnî ayetlerin ayrıntıları hakkında ne denli değerli bilgiler sunduğu malumdur. Ancak kevnî ayetler hakkında ulaşılan bütün bu bilgilerin okunması/yorumlanması konusunda, bizzat kaynağından yani ilgili ayetlerin sahibinden bir usûl dersi alınmalıdır. Zira bu tür bir usûle sırt dönerek bu bilgilere muhatap olduğunda her bir bilgiyi inkâra giden bir kapı olarak görmek hiç de uzak bir ihtimal değildir. İşte “Yaratan Rabbinin adıyla oku” emri tam da burada devreye girmekte, sunmuş olduğu perspektifle kişiye bilimsel yöntemle ulaştığı her bir bilgiyi nasıl marifete dönüştüreceğini ders vermektedir.

Yukarıdaki bilgiler ve değerlendirmeler ışığında kevnî ayetleri, bir başka deyişle kâinat kitabını Allah'ın adıyla okumanın nasıl olacağı konusundaki sis perdesi kısmen aralanmış olsa da bir örnekle bu okuma usûlünü pratize etmenin, söz konusu sis perdesini büyük ölçüde ortadan kaldıracığına inanmaktayız. Bu bağlamda öncelikle konumuzu teşkil eden iki ayeti aynen aktarmak istiyoruz:

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾

“Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asilip tutunan zigottan) yaratmıştır.”

Bu ayetlerden ikincisinde, aslında ilk ayette verilen emrin nasıl uygulanacağına işaret edilmiştir. Bu işareti görebilmek için, insanın kendine verilen selim aklı kullanarak, sahih bir tefekkür sürecini başlatması gerekmektedir. Şöyle ki; ikinci ayette dikkat çekilen temel husus, insanın alaktan yaratılışı olup, bu yaratılış üç öge üzerinden anlatılmaktadır. Bunlar: Zahiri sebep olarak (alak/zigot), ikinci olarak netice (insan), üçüncü olarak ise

⁵¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 274. Nursî bir başka bölümde, bu konuya misal olarak Kur'ân'ın güneşten güneşin zâtı için değil, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtacak bir ayna olması yönüyle bahsettiğini anlatır. Nursî, *Sözler*, 243-244.

⁵² el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190-191; el-Â'râf 7/54; İbrahim 14/32.

⁵³ el-Enbiyâ 21/30; el-Gâşiyeh 88/17-20.

⁵⁴ Gülpınar Aksoy, *Fen Eğitiminde Yaratıcı Düşünme Temelli Bilimsel Yöntem Sürecinin Öğrenme Ürünlerine Etkisi* (Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 20-23.

hakiki fâil ve sebep, yani insanın yaratıcısı, Rabbidir. Burada Kur'ân'ın üzerinde gittiği usûl, zâhiri sebep ile netice arasındaki uyumsuzluktan hakîkî fâile ve asıl sebebe işaret etmek şeklindedir. Biraz daha açacak olursak, bir eseri yapabilmek için bir takım temel özelliklere sahip olmak gerekir. Bunları temelde ilim, irade ve kudret olarak sıralayabiliriz. Bunları detaylandırdığımızda, öncelikle bir eser ortaya koyacak kişinin, yapacağı eseri tüm ayrıntılarıyla tasarlayabilecek, onun çalışma sistemi, ihtiyaçları gibi pek çok konuyu muhtevî kuşatıcı bir ilme sahip olması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak böylesi bir ilim tek başına yine o eserin yapılışı için yeterli değildir. Söz konusu kişi, ayrıca irade sahibi olmalıdır. Yani bildiği şeyi, yapmak istemelidir. İrade adını verdiğimiz bu ikinci aşamadan sonra, üçüncü aşama olan kudret safhası devreye girmektedir. Zira yeterli ilme ve iradeye sahip olsa da kişinin o eseri yapmaya yetecek kudreti yoksa, eser yine meydana gelemecektir.

Bu örnek üzerinden ayette anlatılan hususa geçiş yaptığımızda alak/zigot olarak bilinen maddede yukarıda gerekliliğini ortaya koyduğumuz, ilim, irade ve kudret gibi niteliklerden hiç biri yoktur. Dolayısıyla insanın alaktan yaratılışına bu perspektiften yaklaştığımızda, bir eser ve bir netice olarak, insanın meydana gelişi ile zahiri sebep olan zigot arasında inanılmaz bir uçurum karşımıza çıkmaktadır. Zira bir tarafta muhteşem bir sanat eseri, diğer yanda ise ilim, irade ve kudretten yoksun basit bir madde vardır. İşte Kur'ân tam da bu sebep ile netice arasındaki uyumsuzluk üzerinden hakîkî fâile, asıl sebep olan Cenâb-ı Hakk'a işaret etmektedir.

Kevnî ayetleri (kâinat kitabını) Allah'ın adıyla okumanın bir diğer yönü ise eserdeki sanat üzerinden sanatkârın sıfatlarına ulaşmak ve bu suretle onu daha iyi tanımak şeklindedir. Bazı ayetlerde ise söz konusu iki usûl iç içe kullanılmıştır. Elbette her iki usûlün öğreticisi de yine Kur'ân'ın bizzat kendisidir. Örnek olarak aşağıdaki ayetleri inceleyelim:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَتَ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”⁵⁵

Cenâb-ı Hak bu ayette, çeşitli tabîi olgulara (kevnî ayetlere) dikkat çekmekte ve bir anlamda bunlar üzerine yapılacak tefekkürün derinliğiyle doğru orantılı olarak O'na ulaştırılan ve O'nu tanıtan delillere ulaşacağımızı anlatmaktadır. Müfessirler bu ayetin tefsirinde genel olarak, söz konusu kevnî ayetlerin tevhitte birlikte Cenâb-ı Hakk'ı rahmeti, hikmeti ve kudreti cihetiyle tanıttığını ifade eder ve özellikle ayetin tevhide olan delâletini genişçe beyan ederler.⁵⁶

⁵⁵ el-Bakara 2/164.

⁵⁶ el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/610-613; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 1/211; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/160-170; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/192; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, 1/189; Ebussuûd, *İrşâdu Akli's-Selîm ile Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 1/117; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, 1/148. ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, 2/60.

Reşid Rıza da bu müfessirlerden biridir. Reşid Rıza göklerin tevhide olan delâletini beyan ettiği bölümde, gök yüzündeki sayısız galaksinin her birinin diğerine çarpmasını önleyen kendine has bir düzeninin, ayrıca bütün bu düzenleri kapsayan umumî bir düzenin olduğunu bütün bunların ise açıkça tevhide delâlet ettiğini söyler. Bu düzenin olmaması halinde içerisinde sayısız gök cismi barındıran galaksilerin birbirine gireceği ve âlemin helâk olacağını ifade eden Reşid Rıza'ya göre bu husus, hem tevhide hem de ilâhi rahmete bir delildir. Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi de açık bir şekilde Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyeti ile birlikte rahmetinin delillerinden biridir.⁵⁷

Reşid Rıza'nın çağdaşı Elmalılı Hamdi Yazır, benzer şekilde ayette zikredilen hususların tevhide delâletini beyan eder ve farklı olarak aklın önemini vurgular. Akıl nimetini, "Cenâb-ı Hakk'ı gösteren ayetlerden biri belki de en büyüğü" olarak niteleyen Yazır, bu nimeti, eser ile müessir arasındaki ilişkiyi, yani illiyet kanununu idrak ederek, eserden müessire veya müessirden esere ulaşmayı sağlayan, dimağdaki manevi nur olarak tanımlar. Cenâb-ı Hakk'ın kavli ve kevnî olmak üzere iki türlü ayeti olduğunu belirten Yazır'a göre bunlardan her biri diğerine delil ve medlûl olduğu gibi bunlar ayrıca birbirlerini şerh ve tefsir ederler. Dolayısıyla kâmil bir marifetin tahsili için, kavli kitabın ayetlerinden hareketle, hilkat kitabının ayetlerini okumak ve buradan da Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatlarını anlamak gerekir. Ancak bu okuma ve anlama faaliyetinin kemâle ermesi için onun ahkâmına ve kanunlarına riayet edilmeli, Râziye (razı olma) ve marziyye (râzı olunma) makamlarına⁵⁸ ermek suretiyle bekâbillaha (Allah ile sonsuzluğu elde etme makamına) ulaşılmalıdır.⁵⁹

Said Nursî ise bu ayeti, her bir unsurun tevhide olan tanıklığını ve tanıtıcılığını beyan etmek suretiyle kevnî ayetleri Allah'ın adıyla okuma faaliyetini adeta pratize eder. Örnek olması açısından onun sadece yeryüzünün tevhide şehadetine dair izahlarını aktarmak istiyoruz. İlgili bölümde öncelikle ağaçların ve hayvanların elbiselerinin yenilenmesine dikkat çeken Nursî'ye göre yeryüzünün tamamında ağaçlar ve hayvanlardaki bu yenilenme faaliyetindeki düzen, Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine açık bir işarettir. Hayvanların ihtiyaçlarına uygun şekilde rızıklandırılması ve bu ihtiyaçlara münasip uzuvlarla donatılması, Cenâb-ı Hakk'ın hem rahmetine hem de hikmetine ayrı ayrı birer şahitliktir. Nursî, baharda yaratılan, bitkilerin ve hayvanların her birisinin Cenâb-ı Hakk'ın vahdeti, kudreti, hikmeti ve sanatkârlığına olan şehadetlerini, her bir hayvan ve bitkide görülen şu hususlar üzerinden açıklar: Harikulade sanat, çeşitli süslemeler, dakik bir düzen, hassas bir ölçü, tam bir ayrışma, aynı veya benzer maddelerden oluşan yumurta, su damlası, çekirdek ve tohumlardan farklı farklı, hatasız, mükemmel olarak sayısız çeşitte bitki ve hayvanın yaratılması.⁶⁰ Nursî bu hususların niçin Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine delâlet ettiğini, neden onu tanıttığını ise sebep ile netice arasındaki uyumsuzluk üzerinden açıklar.⁶¹ Ona göre insan ve hayvanın her birisinin vücudunda adeta düzenli bir saat gibi

⁵⁷ Reşid Rıza'nın, ayetteki diğer hususların da tevhide ve Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarına delâlet edışıyle ilgili açıklamaları için bk. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/47-49.

⁵⁸ Râziye ve Marziyye makamları, tasavvufta arınmış olan nefsin eriştiği makamlar arasında zikredilir. Nefs ve makamları hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Nefis", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526-529.

⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/566, 569.

⁶⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2008), 45-46.

⁶¹ Sebep ile netice arasındaki uyumsuzluk üzerinden hakiki fâile ulaşma metodu, aklın temel işlevlerinden biri olduğu gibi Kur'ân'ın da gerçeğe ulaşma konusunda insanı sürekli ve ısrarlı bir şekilde altını çizdiği gibi

çalışan çok sayıda mekânizma yer almakta, bu mekânizmalar dakik bir düzen içerisinde, hassas bir ölçüyle, faydaları gözetir şekilde çalışmaktadır. Her biri görmek, bilinç, hikmet ve ilim sahibi olmak gibi çeşitli özellikleri gerektiren bu faaliyetler elbette - Nursî'nin tabiriyle - şuuruz tabiat ve serseri tesadüfe verilemez. Bunların kendi kendisine olması da mümkün değildir. Zira bu durumda vücudu oluşturacak her bir zerrenin, cesedin oluşumunu ve bu cesedin iç yapısının tamamını ve dış dünyayla münasebetini bilecek kadar kuşatıcı bir ilminin ve kudretinin olması gerekir. Bu ise muhaldir.⁶²

Yukarıdaki izahlar kevnî ayetlerin Allah'ın adıyla nasıl okunacağını gösteren örneklerden bazılarıdır. Bu noktada tefsirlerde bu ayetle ilgili olarak aktarılan bir hadise değinmek istiyoruz. İlgili rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "bu ayeti okuyup da üzerine düşünmeyene yazıklar olsun" mealindeki uyarısı aktarılır ki bu, konumuz açısından son derece önemlidir.⁶³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ayet üzerine düşünmekten kastının, ilgili ayette belirtilen tabîî olguları sadece maddeleri itibariyle incelemekten ibaret olmadığı açıktır. Kanaatimizce onun bu uyarısı insana yüklenen misyonla doğrudan ilintilidir. Zira ayette bahsedilen kevnî ayetler üzerinde yapılacak düşünsel bir yolculuk aracılığıyla bunların Cenâb-ı Hakk'ın ilmine, rahmetine, kudretine delâletini görebilmek ve O'nu tanıma yolculuğunda bir basamak daha katetmek, - Yazır'ın da vurguladığı üzere - pek tabîî olarak en başta insanın vazifelerinden biri belkide birincisidir. Öte yandan bu ayetin hemen öncesinde Cenâb-ı Hakk'ın kendisini, vahdâniyet, rahmâniyet ve rahîmiyet sıfatlarını zikrederek tanıması da son derece anlamlıdır.⁶⁴ Zira bu ayetin nüzûl sebebi olarak, Kureyşlilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "bize Rabbini tanıt" şeklinde bir talepte buldukları, bunun üzerine "sizin ilahınız birdir, o rahîmdir ve rahmândır O'ndan başka ilah yoktur" mealindeki ayetin nâzil olduğu aktarılır.⁶⁵ Bu durumda, incelemiş olduğumuz 164. ayet, bir önceki ayette öne sürülen tezin delillendirilmesi şeklinde anlaşılabilir. Yani Cenâb-ı Hak, kendisinin birliğini ve merhametini anlatan sıfatlarını zikrettikten sonra, buna hüccet olarak kâinat kitabının bu hususlara delâletini öne sürmüştür. Böylelikle inkârcılara, bir anlamda talep ettikleri delilleri çok uzaklarda aramamaları gerektiğini, O'nun adıyla okunması halinde kâinat kitabının sayısız ayetlerinden her biri üzerinden O'nun birliğine ulaşabileceklerini ve O'nu tanıyabileceklerini belirtmiştir.⁶⁶

Bu bağlamda Râzî'nin paylaşmış olduğumuz yorumunu hatırlatmak isabetli olacaktır. Hatırlanacak olursa Râzî, Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) talebesi Züfer'e verdiği nasihatten hareketle, ayetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verdiği dersi şu şekilde ifade etmişti: Onlar putlara tapmaktadırlar, bu yüzden sen bana övgüde bulunur da putlarından yüz çevirirsen, onlar bunu reddederler. Onlara, kendilerinin alaktan yaratılmaları gibi inkârı mümkün olmayan bir şey söyle ve ardından, "kesinlikle, her bir fiilin bir faili vardır" de. Bu

yöntemdir. Örneğin bk. Abese 80/24-32. Hatta Kur'ân, kendi mucizeliğini dahi bu usûl üzerinden ispat eder. Hiçbir tahsil görmemiş, ümmî birisinden (görünürde sebep), Kur'ân gibi pek çok konuda uzman olanların dahi benzerini getirmekten âciz kaldığı bir kitabın (netice) sâdır olması. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim bizlerden, aslında hemen her seviyeden aklın idrak edebileceği bir metotla sebep ile netice arasındaki uyumsuzluk üzerinden, vahyin mübelliğinin arkasındaki gerçek sahibine ulaşmamızı ister.

⁶² Nursî, *Şualar*, 52.

⁶³ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1/308

⁶⁴ el-Bakara 2/163.

⁶⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/191.

⁶⁶ Nitekim İbn Âşûr, önceki ayetin dava (tez), bu ayetin ise ispat, delil makamında vârid olduğunu söyleyerek, altını çizmek istediğimiz noktaya işaret eder. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevîr*, 2/76.

durumda onlar, bu fiili, o putlarına nisbet edemeyecekleri, putlarından böylesi bir fiilin sâdir olamayacağını bilecekleri için, tedrici olarak benim sena ve hamde layık olduğumu idrak ederler.” Aslında bu, tam da sözünü ettiğimiz ve altını çizdiğimiz sebep ile netice arasındaki uyumsuzluk üzerinden hakikati görebilmeye imkân tanıyan, eşyayı Allah'ın adıyla okuma usulüne dair bir derstir.⁶⁷

Son örnek olarak şu ayetleri inceleyebiliriz:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمْ مَنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ
فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنْتَى تُصْرَفُونَ

“De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? 'Allah' diye cevap verecekler. 'Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?' de.”

“İşte O Allah sizin gerçek rabbinizdir. Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki? Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz?”⁶⁸

Öncelikle ilk ayette bazı fiiller zikredilmiş ve bu fiillere uygun fâilin kim olabileceği sorularak, ayetin muhataplarına sebep ile netice arasında uyum arayan duru bir aklın da kabul edeceği şekilde gerçek fâilin Cenâb-ı Hak olduğu ikrâr ettirilmiştir. Bu, yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kur'ân'ın yaratıcıyı kevnî ayetleri okuma ve bununla yaratıcıyı ispat etme konusunda öğrettiği usullerden birincisidir. Bu ayetlerde kullanılan ikinci usûl ise Cenâb-ı Hakk'ı fiilleri ve eserleri üzerinden tanıma metodu üzerinedir.⁶⁹ Örneğin birinci ayette anlatılan olaylardan gökyüzünden ve yerlerden insanın rızıklandırılması olayı, yaratıcının Râb (evreni idare ve terbiye ettiği, yani mürebbi ve müdebbir) oluşuyla birlikte ayrıca onun rızık verici (Rezzâk), cömert (Kerîm) ve merhametli (Rahmân) olduğuna işaret etmektedir. Bu ayet dikkatlice incelendiğinde sadece مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ifadesi üzerinden dahi, Cenâb-ı Hakk'ın pek çok sıfatı cihetiyle tanıtıldığı anlaşılmaktadır. Zira insanların yerden ve gökten rızıklandırılması hadisesinin, yağmurun yağdırılması, tohumların yeşermesi, dünyanın ve güneşin düzenli hareket etmesi gibi sayısız faaliyetin muhteşem bir organizasyonla yürütülmesine bağlı olduğu bilinmektedir. Bu faaliyetin arkasında, sınırsız bir idare ve terbiye vasfı, dolayısıyla Râb ismi görünmektedir. Ayrıca bütün bunlar boşu boşuna değil, belli bir düzen içerisinde bir gaye gözetilerek gerçekleşmektedir. Bu ise bu işlerin arkasındaki hikmete, o hikmet üzerinden, hikmet sahibi bir yaratıcıya yani Cenâb-ı Hakk'ın Hakîm oluşuna açık bir işarettir. İnsanlara rızık verme fiilinin, Rahmân ve Rezzâk isimlerine delâleti ise izahtan varestedir.

Nitekim müfessirlerin bazı yorumları, sözünü ettiğimiz usülle örtüşmektedir. Örneğin Ebu Hayyân (ö. 745/1344), ayette bahsedilen ölüden dirinin, diriden ölünün çıkartılması hadisesini, bir şeyin zıddından çıkarılması olarak tefsir eder ki ona göre bu

⁶⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 32/216-217.

⁶⁸ Yûnus 10/31-32.

⁶⁹ Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da kendisini genellikle fiilleri ve eserleri üzerinden tanıtır. Bunlardan bazıları için bk. Âl-i İmrân 3/6; el-En'âm 6/73, 97; Yûnus 10/5, 22; en-Neml 27/88; el-Hadid 57/4.

durum, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delildir.⁷⁰ Zemaşerî ise burada anlatılan fiillerin Cenâb-ı Hakk'ın rububiyetine açık bir şekilde delâlet ettiğini belirtir ki ona göre ikinci ayetteki *فَذَلِكُمْ* lafzı, “bu fiileri yapan ve bu kudrete sahip olan elbette rububiyeti sabit olan Allah'tır” anlamına bir işarettir.⁷¹ Râzî de benzer şekilde ilk ayette anlatılan hususları beyan ettikten sonra, ikinci ayetteki *فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ* ifadesinin, “kudreti ve merhametini bu şekilde göstermek suretiyle rubûbiyeti sâbit olan elbette Allah'tır” anlamına geldiğini söyler.⁷² Benzer ayetleri ve yorumları paylaşmak mümkündür ancak bu örneklerin yeterli olabileceğini düşünüyor, bu tür yorumların, temelde eşyayı okuma usûlu olduğunu ve bu yaklaşımın “kevnî ayetleri Allah'ın adıyla okumak” şeklinde nitelendirilebileceğini düşünüyoruz.

Sonuç

Cenâb-ı Hakk'ın mükerrem kıldığı insana, Hz. Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla ilk hitabı ve emri “oku”dur. Kur'ân-ı Kerim bu ilk emrin konusunu zikretmemiştir. Gerek klasik dönem müfessirleri, gerekse çağdaş müfessirler genel olarak bu emrin konusunun Kur'ân olduğu konusunda birleşmiştir. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığınca basılan Kur'ân Yolu tefsirinde oku emrinin, Kur'ân ile birlikte okunup yararlanabilecek, ibret ve ders çıkarılabilecek her şeye şâmil olduğu yorumunda bulunulmuştur. Kur'ân-ı Kerim söz konusu emrin “yaratıcı Rab adıyla” olmasını istemiştir.

Bu ifade tefsirlerde Kur'ân okumaya Cenâb-ı Hakk'ın adının anılarak başlanması, yani Kur'ân tilavetinin başlangıcında besmelenin zikredilmesiyle ilgili bir şart olarak açıklanmıştır. Ancak oku emrinin konusunun zikredilmemesi, bu emrin arkasından Cenâb-ı Hakk'ın kendisini hâlikiyet ve rububiyet vasıflarıyla tanıması, hemen ardından gelen ayette insanın alaktan yaratılışı gibi kevnî bir ayete dikkat çekilişi, buradaki emrin konusuyla ilgili Kur'ân Yolu tefsirindeki açıklamaların isabetli olduğunu düşündürmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerim kadar kâinat da Cenâb-ı Hakk'ı tanıtmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın kevnî ayetlere ısrarla dikkat çekmesi aslında bu gerçeğin ifadesidir. Dolayısıyla Âlemlerin Rabbi ünvanıyla kâinatı çok manalı bir kitap, hatta bir kütüphane hükmünde yaratan Cenâb-ı Hakk'ın kâinat kitabını derinlemesine mütalaa edebilecek kıvamda yarattığı insanoğluna, ezeli mesajının ilk emrinde, kâinat kitabını da içine alacak geniş bir oku emriyle hitap etmesinin son derece makul olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda oku emrini, sadece matbu kitaplara hasreden anlayışın ötesine geçerek geniş bir hitap olarak algılamamızın, insanın, eşyayla ve Rabbiyle ilişkisini sağlam bir zemin üzerine inşa etmesine imkân tanıyacağını düşünmekteyiz. Zira bu emirle icra edildiğinde başta Kur'ân olmak üzere kavli kitapların tamamı Allah için okunduğu gibi, koca kâinat kitabı da O'nun için okunacak, eşyanın Cenâb-ı Hakk'ın birliğine ve sıfatlarına tanıklığı görülecek, kişi kelime-i şهادette ifade ettiği şahitlik misyonunu daha bir hakıyla yerine getirecektir. Kanaatimizce teknoloji ve bilgi çağının sunduğu geniş imkânlarla kâinat kitabını en ince ayrıntılarına kadar inceleyebilen ancak bu ayrıntıların ve edindiği bunca malumatın o kitabın yazarına olan delâletini görmekte zorlanan modern insanın bu tür bir okumaya olan ihtiyacı açıktır. Dolayısıyla Kur'ân'ın bu emri ve talim ettiği bu usul ile genelde tüm insanlığa, özelde bilgi toplumunun insanına, eşya ile yaratıcısı arasındaki ilişki ağının açığa çıkartmak suretiyle sahih bir epistemolojik zemin inşa ettiğini söyleyebiliriz.

⁷⁰ Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, 6/53.

⁷¹ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl*, 2/345.

⁷² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 17/247.

Bununla birlikte İslâm'ın kâinattan kopuk, sadece belli ibadetleri talep eden bir din, Kur'ân'ın ise sadece belli emirleri ve kıssaları içeren bir ilâhi hitap olarak görülmesi gibi arızalı İslâm ve Kur'ân algılarının tashihinde, bu tür bir okumanın ne derece önemli rol oynayacağı ise izahtan varestedir.

Kaynakça

- Aksoy, Gülpınar. *Fen Eğitimi Yaratıcı Düşünme Temelli Bilimsel Yöntem Sürecinin Öğrenme Ürünlerine Etkisi*. Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1994.
- Beydâvi, Nâsuriddîn Ebu Said Abdullah. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Çelikel, Fatih. *İman Esasları Bağlamında Kur'ân'ın Manevî Tefsiri: Risâle-i Nur Örneği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ebussuûd, Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu Aklî's-Selîm ile Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.
- Hamdi Yazır, Elmalılı. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Basım, 1979.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 3. Basım, 1984.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.
- Karakuş, Abdulkadir. *İman Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilâli'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâruş-Şurûk, ts.
- Mâturîdî, Ebu Mansûr. *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.
- Nesefî, Eb'ul-Berekât Hâfizuddîn. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1998.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Mesnevî-i Nûriye*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Şualar*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 3. Basım, 2008.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn Ebu Abdullah. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 3. Basım, 1999.
- Rıza, Reşid - Abduh, Muhammed. *Tefsîru'l-Menâr*. Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990.
- Sâbûni, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys İbrahim. *Bahru'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Suyûti, Celâluddîn. *ed-Durru'l-Mensûr fi Kitâbi'l-Me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Şemsuddîn, Ebu Abdullah el-Kurtubi. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Kütubu'l-Misriyye, 2. Basım, 1964.

- Şerif el-Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1983.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*. Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1993.
- Taberi, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- Uludağ, Süleyman. "Nefis", *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. 32/526-529.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. 34/257.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Basım, 1987.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-Munîr*. Şam: Dâru'l-Fikri'l-Muâsira, 2. Basım, 1997.